

ARAP DİLİNDE BAĞDAŞIKLIK

Yaşar DAŞKIRAN*

Öz

Bağdaşıklık kavramını ilk kez ortaya atan Halliday ve Hassan'dır. Metin dilbilimin en önemli konularından biri olan bağdaşıklık, metindeki küçük dilsel birimler arasındaki ilişkileri kapsamaktadır. Kurallı cümleler, yapısı sağlam metnin en önemli dayanağıdır. Makalede metin dilbilim çerçevesinde metin bütünlüğünü sağlayan dil unsurları ve anlam ilişkileri ele alınmaktadır. Metin dilbilim adlandırma olarak yeni olmasına rağmen Arapça klasik dönem kaynaklarında bu alanın temel ilkelerine vurgu yapan bilgiler vardır. Özellikle Kur'an bütünlüğü çerçevesinde ortaya konan görüşlerin bağdaşıklık ilkeleriyle örtüştüğü görülür. Çalışmada, Arapçada bağdaşıklık unsurları örneklerle açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Metindilbilim, Bağdaşıklık, Tutarlılık, Gönderim, Hazif.



Cohesion in Arabic Language

Abstract

The concept of cohesion is a term that is introduced by Halliday and Rukayya Hassan. Cohesion, one of the most important subjects of text linguistics, involves the relations among the small linguistic units in the text. The normative sentences are the most important bearing of the structure. In the article, the elements of language which provide the text integrity in the context of text linguistics and semantic relations are discussed. Despite being new as a text linguistics nomenclature, it is pointed out that in Arabic sources there is information that emphasizes the basic principles of this field. In particular, it is emphasized that the views put forth in the framework of the Qur'anic unity overlap with the principles of cohesion. In the study, elements of cohesion in Arabic were listed and tried to be explained with examples.

Keywords: Arabic language, Text linguistics, Cohesion, Coherence, Reference, Ellipsis.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, ydaskiran@hotmail.com

Metin (texte-fransızca) sözcüğü, latince *textus*'tur. Dokuma (النسيج) anlamındadır. Metni oluşturan sözcükler arasındaki sağlam ilişkiyi ifade eder.

Latince *textus* sözcüğünden türeyen *text* (metin) sözcüğünü dokuma anlamına gelen (*textile*) sözcüğüyle ilişkilidir. Anlamsal bütünlük oluşturan metin unsurları ipliğin dokuma sonucu aldığı ürüne benzetilir. Metin, iletişimsel bir olgu olup, ilgi bağı, bağdaşıklık, amaçlılık, kabul edilebilirlik, bilgilendirme, bağlamsallık ve metinsellik ölçütlerinin birlikteliğinden teşekkül eder. Metinden söz etmek, söz dokusuna işaret ederken sözün dokusu bağdaşıklığı çağrıştırır.¹ Metnin bağdaşıklığı anlam ve şekil yönüyle gerçekleşir. Bağdaşıklık, dil sisteminde gramer yapılarıyla dilsel unsurlar arasındaki ilişkiyi ifade eder. Bağdaşıklığın en önemli unsurlarından biri gramer kurallarıdır.² Cümle bütünlüğünde sözcükler arası irtibatın esaslarını gramer belirlerken, metin bütünlüğünde bunu sağlayan bağdaşıklık unsurlarıdır. Dil unsurları arasındaki sebep sonuç, parça bütün, tamamlayıcılık gibi düşünceler dil çalışmalarının esasını teşkil eder. “Bir dili bilmek o dilde bildirişim durumuna uygun anlaşılabilir, iyi kurgulanmış metinler üretme ya da üretilmiş metinleri anlayabilme becerisine sahip olmak demektir. Zira insanlar arası iletişim belirli bir bildirişim durumunda, bağlamın gerektirdiği farklı dilsel yapılar kullanılarak oluşturulan metinler aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu anlamda dil kullanımının nihai çıktısı metin üretimi ve üretilen metinlerin anlamlandırılıp yorumlanmasıdır.”³ Metni oluşturan cümleler arasındaki ilişkinin önemi metinbilimin temel ilkelere biridir. Ahenkli bir dilsel yapının kurulmasından metin yazarının metinselliği sağlayan unsurlardan yararlanması gerekir. Sözcüklerin birlikteliğinden oluşan metin kalitesini sağlayan önemli dil unsurları bağdaşıklık terimi altında ifade edilmektedir.

Metinsellik ölçütlerini ilk kez ortaya koyan Robert-Alain de Beaugrande metnin birbirine dilbilgisel olarak bağlı birlikler ve birbirleriyle tutarlı kavramlardan oluştuğunu belirtir ve yedi temel ölçüt olarak tutarlılık, bağdaşıklık, amaca uygunluk, kabul edilirlilik, du-

¹ Miftâh, İbn ‘Arûs, *el-Ettisâk ve'l-İnsicâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dimeşk: Dâru'l-‘Arab, 2018), 216.

² Raşid, Salih, *Te'silu'n-Nazariyyâti'l-Lisâniyyeti'l-Hadîse fi't-Turâsi'l-Lugavî 'inde'l-'Arab* (Rabat: Dâru'l-Eman, 2015), 339.

³ Kurtul, Kamil. “Metindilbilimin Çeviri Öğretimine Yansımaları”, *Dil Dergisi*, Sayı:163, Ocak-Şubat-Mart, 2014, s.21

ruma uygunluk, metinlerarasılık (*intertextuality* / التناص) ve bilgiselliği sıralar. Bu yoruma göre, metin, metinselliğin bu yedi standart ölçütünü içeren iletişimsel bir oluşumdur. Bu standartlardan herhangi birinin yeterince karşılanamaması durumunda metin sorunlu biçimde oluşturulur, dolayısıyla da amaçlanan iletişimsel işlev gerçekleştirilemez. De Beaugrande ve Wolfgang Dressler bu ölçütlerin bir metnin tanımlayıcı özelliklerini vurgulamak için olduğu kadar, çeşitli metin türlerinin ayırt edici özelliklerini ortaya koymak için de kullanılacakları görüşündedir. Değinilen metinsellik ölçütlerinden tutarlılık (coherence) ve bağdaşıklık (cohesion) metin-içi düzlemde dilbilgisel ve sözcüksel ilişkileri kapsadıklarından, metin odaklı ölçütler olarak kabul edilirler. Metnin iletişimsel işlevini sağlayan diğer ölçütler ise bağlama dair metin-dışı öğelerle ilgilidirler.⁴

Metin dil bilimi (text linguistics/ علم النص), bir metni yapısal ve anlamsal bütünlükleri açısından değerlendirerek ve bu değerlendirme sonucunda metni oluşturan temel unsurları anlamaya yönelik yeni bir yaklaşımdır. Anlam bilimi ve belagat, anlamın gücüne yönelirken metin dil bilimi, bu anlam öbeklerinin birbirleriyle olan bağlantılarını ve ilgisini ortaya koymaktadır.⁵

Bağdaşıklık

Metin dil bilimi, günümüzde metin çözümlemesinde en çok kullanılan yöntemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Metni, metin olma ölçütlerinden belki de en önemlileri olan bağdaşıklık ve tutarlılık bakımlarından değerlendirerek yapısal olarak çözümleme bir yöntem olarak gelişmektedir. Buna ilaveten metni kendi içerisinde yapılarına ayırır, böylece metin, yapısal olarak çözümlendikten sonra açıklama ve yorumlamaya elverişli bir hâle getirilmiş olur.⁶ Bağdaşıklık, bir yazının metin olmasını sağlayan metin içi ilişkileri kuran dille ilgili özelliklerin tümünü belirtir. Bu özellikler metin düzeyinde farklı biçimlerde görülebilir. Yerine göre bir ortak göndergedir, eylem zamanları arasındaki uyuşma ya da adilla yapılan artgönderimdir. Bunlara başkaları da eklenebilir. Sözbilimsel artgönderimler, bağıntılayanlar, önvarsayımlar, adlaştırma durumu

⁴ Kurtul, Metindilbilimin Çeviri Öğretimine Yansımaları, 25.

⁵ Karadeniz, Abdulkerim, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Metin Dil Bilimi Temelli Metin Çözümlemesinin Bağdaşıklık Araçlarını Kullanma ve Tutarlı Metin Oluşturma Becerilerine Etkisi, Cilt 11, Sayı 1, Nisan 2015, s.3.

⁶ Karadeniz, s.3.

gibi.⁷ Bağdaşıklık, metin dilbilim çerçevesinde ortaya çıkan terimlerden biridir. Terim, metni oluşturan unsurlar arasındaki ilişkiler açısından doğan birimler arasındaki kaynaşmayı, ilgiyi ifade eder. Bağdaşıklığın başlangıç noktası cümledir.

Arapçada bağdaşıklık teriminin karşılığı olarak daha çok *it-tasâk*, *sebk* terimleri kullanılır. Şekil ve muhteva birliğini ifade etmesi bakımından bazen التماسك (et-temâsuk) terimi tercih edilir.⁸ İttisâk kelimesi, Arapça و / س / ق kökünden türer. وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ وَالْقَمَرِ. إذا اتَّسَقَ geceye içinde topladıklarına ve dolunay halindeki aya (andol-sun) (84.İnşikâk: 17-18) ayetinde, fiil sülasi mezid kalıpta geçer. Ayın bedir (dolunay) hali için اتَّسَقَ الْقَمَرُ ifadesi kullanılır.⁹ و-س-ق kökünden türeyen sözcükler toplanmak, düzen, bütünlük ve tamlık anlamlarını içerir.

Metnin anlamsal bütünlüğünü sağlayan bağdaşıklığın dilsel öğeleri vardır. Bu öğeler hem metin içindeki bölümlerin kendi içinde ve hem de diğer bölümler içinde mantıksal bir uyum sağlarlar. Bu öğeler bağdaşıklık kavramını ilk ortaya atan Halliday ve Hassan (1976) *Cohesion in English* eserinde 5 başlıkta ele alınır. Bunlar: 1- Gönderim 2- Eksilteli anlatım 3- Değiştirim 4- Bağlama öğeleri 5- Kelime bağdaşıklığı şeklindedir.

Gönderim (Reference / الإحالة)

Gönderim, metindeki sözcükler, olaylar ve varlıklar arasındaki ilişkidir (de Beaugrande, 1988: 20). Gönderim unsuru gramer kitaplarında ele alınmakla beraber gramercilerin zamir ve işlevleri konusunda verdikleri bilgiler cümle düzeyinde sınırlı kalmış olup metin bütünlüğü kapsamında yetersiz kalır. Gönderim, anlamsal bir ilişki olup gramer kuralları çerçevesinin dışına çıkar.

Gönderim, bir metindeki sözcükler, nesnelere, olaylar ve durumlar arasındaki ilişkidir.¹⁰ Gönderim, metinde bir kavram, varlık veya durumu ifade eden bir söz, bir kez söylendikten sonra aynı cümlede veya yakınındaki bir başka cümlede bu sözün aynen söylenmesi

⁷ Günay, Doğan, *Metin Bilgisi* (İstanbul: Multilingual, 2003), s.57.

⁸ Bişrî, Hamdî el-Bustânî, "Vese Abdulganî el-Muhtâr, fi Mefhûmi'n-Nassi ve Meâ'yîr Nassiyeti'l-Kur'âni'l-Kerîm," *Mecelletü Ebhâsi Külliyyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye*, 11/1, 2011, s.184.

⁹ İbn Manzur, Ebu'l-Fazl, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut:Dâru Sadr, t.y.), X/:379.

¹⁰ De Beaugrande, *en-Nass ve'l-Hitâb ve'l-İcrâ* (çev. Temmam Hassan) (Kahire:'Âlemu'l-Kutub, 1998), 172.

yerine, onu karşılayan bir başka kelimenin, kelime grubunun veya ekin kullanılması ile oluşur. Gönderim ögeleri, metinde yüklendikleri anlamı tek başına yansıtamazlar. Metindeki gerçek anlamlarını başka bir ögeyle kurdukları gönderim ilişkisi ile kazanırlar. Gönderim, ifadenin gereksiz yere uzamasını engeller ve böylece daha anlaşılır olmasını sağlar.¹¹ Metinsel ve bağlamsal olarak gerçekleşen gönderim unsurları metin bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlayan önemli unsurlardan biridir. Metin içinde gönderim metin öncesine ve sonrasına olarak iki şekilde gerçekleşir.

Metin dışı gönderim, anlamsal olarak birbirine bağlı ögelerden gönderimin karşılığı olan unsur, metin içerisinde ifade edilmez. قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (1) الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ (2) وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّعْوِ مُعْرِضُونَ (3) *Namazlarını haşyet duygusuyla eda eden, faydasız şeylerden uzak duran ve zekatlarını hakkıyla veren müminler mutlaka kurtulmuştur* (23.Müminûn:1-3) ayetinde, merkezi sözcük olan مؤمنون sözcüğünden sonra ona işaret eden çoğul zamiri olan *vâv* gelir. Ayette, bağlamdan zât-i ilahiyeye bir gönderim olduğu anlaşılır. Metin dışı gönderim doğrudan olmasa da dolaylı olarak metin bütünlüğüne katkı sağlar.

Gönderim Türleri

Arapçada gönderim şu yollarla yapılmaktadır: 1.Zamirler (şahıs zamirleri, dönüşlülük zamirleri, işaret zamirleri, ilgi zamirleri), 2. İşaret sıfatları, 3. Karşılaştırma gönderimi.¹²

Zamirler (Pronouns/ الضمائر)

Önemli dil unsurları arasında yer alan zamirler metinsel bağdaşıklık ve tutarlılık olgusunun gerçekleşmesinde önemli bir etkidir. Arapça gramer kitaplarında ayrıntılı olarak ele alınan zamirler, metinsel bütünlük yönüyle bakıldığında en çok kullanılan unsurlar arasında yer aldığı görülür. Metin içinde geçen zamir bir sözcüğe, ibareye işaret ettiği gibi bir veya daha fazla cümlenin yerini alabilir.¹³ Gönderimdeki şekli açısından zamirler gizli, açık zamir olarak taksim edilirken bir sözcüğe bitişiklik yönüyle muttasıl ve munfasıl;

¹¹ Coşkun, E, *İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık* (Ankara: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2005), s.54.

¹² Hattâbî, Muhammed, *Lisâniyyâtü'n-Nas* (Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfi el-'Arabî, 1991), 17.

¹³ Fakî, Subhî İbrahim, *İlmu'l-Lugati'l-Nassî beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk, Dirâse 'ala's-Suveri'l-Mekkîyye* (Kahire: Dâr Kibâ', 2000), I:137.

ler üstlenir. *Bunlar gaybe ait haberlerdir. Biz bunu sana vahyedyoruz* (12.Yûsuf: 12) ayetinde işaret zamiri (ذلك) anlatılan Yusuf kıssasına işaret eder.

İşaret zamirleri, zaman, mekân, uzaklık, yakınlık ifadesine göre tasnif edilir. Tekil işaret zamirleri kapsamının genişliği açısından diğerlerinden farklıdır. Bu zamirler bir veya daha fazla cümleye işaret edebilir. *Elif-lam-ra. İşte bunlar apaçık kitabın ayetleridir* (12.Yusuf: 1) ayetinde, كذلك bütün Kur'an'a işaret eder. *Böylece Yusuf'a yer yüzünde bir güç verdik* (12. Yusuf: 21) ayetinde de Yusuf kıssasının tamamına gönderimde bulunur.

وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ (9) الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (10) وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيِّتًا كَذَلِكَ نُخْرِجُونَ (11) وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا (12) *Allah'a and olsun ki, onlara: yerleri ve gökleri kim yarattı diye sorsan elbette: "Onları, her şeye galip, her şeyi bilen Allah yarattı derler. O yeri sizin için beşik kıldı ve doğru gidesiniz diye onda yollar ve geçitler var etti. O gökten suyu bir ölçüye göre indirmiştir. Bu su ile ölü bir memlekete can verdik. İşte siz de böyle diriltilip çıkarılacaksınız. O bütün çift ve çeşitleri yaratmış, denizde gemilerden, karada hayvanlardan binekler var etmiştir* (43. Zuhruf: 9-12) ayetlerinde ismi mevsulle ayetler arasında bir süreklilik ve akıcılık sağlandığı görülür.

Karşılaştırma (Comparative Rerefence / الإحالة المقارنة)

İki ya da daha çok dil ve dil biriminin karşılaştırılmasına dayanan durum ve özelliktir (İmer,2013: 170). Arapçada مثل، شبه، أفضل، gibi kalıplarla iki şey arasında karşılaştırma yoluyla gerçekleşir. Karşılaştırma ifade eden dil unsurları da zamirler gibi metin bütünlüğü açısından önemlidir. *وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرَجُ مِنْهُ حَبًّا مَاتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ* *Gökten su indiren O'dur. İşte her şeyin bitkisini onunla çıkardık. Şöyle ki; ondan ilk önce yeşil bir filiz çıkardık. Ondandan birbiriyle benzeşen ve benzeşmeyen başak ve salkı gibi taneler, hurma tomurcundan sarkmış salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri çıkarırız* (6.En'âm: 99) ayetinde benzerlik anlamındaki (تشابه) sözcüğü önceki metne gönderimde bulunur. Ayetteki benzerlik tarafının

şekil ve tat yönüyle olmasında yorum farkı olsa da ayette yer alan her iki sözcüğün metin bütünlüğüne sağladığı katkı görülmektedir.

Eksiltili Anlatım (Ellipsis / الحذف)

Cürcânî (471/1078), Arap dilinde hazfin öneminden bahsederken şöyle der; “Bu nükteli, olağanüstü ve sihre benzer bir konudur. Çünkü burada bir kelimenin zikredilmemesinin (hazfedilmesinin/sözden düşürülmesinin) bazen zikredilmesinden daha fasih olduğunu; bir şeyi söyleyip susmanın, maksadı daha iyi ifade ettiğini, konuşulmadığında daha çok şey söylendiğini, açıklama yapılmadığında daha çok şey ortaya konduğunu görürsün.”¹⁷ Cürcânî, bu ifadesiyle, Arap dilinde çok kullanılan bu üslubün önemine ve zorluğuna işaret eder. Hazif, şâirin vurgulamak istediği bazı anlamları açıklığa kavuşturmak için kullandığı edebi bir üsluptür. Bazen bağlam, konuşanı bazı unsurları eksiltmesine sevk edebilir. Hazif cümlelerin anlamında bir karışıklık olmaması halinde kullanılan bir yöntemdir. Dilciler, hazifle zikir (ziyâde) konusunu birlikte ele almışlardır. Cümlede hazfedilen unsurun gösteren lafzî ve manevî karinelere vardır. قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ . قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ *Firavun, Alemlerin Rabbi de nedir? dedi. Musa: O göklerin ve yerin ve her ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbi'dir. Eğer gerçekten inanıyorsanız bu böyledir* (26.Şuara: 23-24) ayetinde, isnâdın bir tarafı olan haber zikredilmiş, mübteda hazfedilmiştir. Cümle bu haliyle anlaşılacaktır. Ziyade veya zikir kavramının karşıtı olan hazf mana ilgili bir durumdur. Hazfedilen öge belirlenirken, nahiv, sarf ve anlam ilkeleri zihindeki yerini korur. Bunların yanında metin bütünlüğü ve bağlam hazfedilen ögenin belirlenmesinde önemlidir.

406 | db

Sibeveyhi, hazfi “söz genişlemesi” ve “söz daralması” olarak niteler. Kur’an-ı Kerim’de bunun örnekleri çoktur. *وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا* *Bulduğumuz kent halkına ve aralarında olduğumuz kervana sor* (12. Yusuf: 82) ayetinde *أهل القرية* demektir. *بل مكر الليل* *gece ve gündüzün tuzakları* (34. Sebe: 33) ayetinde *مكرم في الليل* demektir. *ولكن البر من آمن بالله* *Allah’a iman edenlerin iyiliği* (2. Bakara: 177) ayetinde *ولكن البر بر من آمن بالله* *kastedilmektedir.* *وَمَثَلُ الْإِنكَارِ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بُكُمْ عُمٌّ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ* *İnkâr edenleri imana çağırın (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, ba-*

¹⁷ Cürcânî, Abdülkâhir, *Delâilü'l-İcâz Sözdizimi ve Anlambilim* (Çev. Osman Güman). (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 134

ğırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir (2. Bakara: 171) ayetinde yine çağırılana değil çağırana üzerinden benzetme yapılmıştır.¹⁸ Örneklerde, Sîbeveyhi'nin yorumlarına dayanak olan karineler vardır. Hazifte, lafzın anlamını dikkate alarak bir yorumlama söz konusudur. Hazifte iki unsurdan bahsedilir; birincisi söylenmeyen (غير المنطوق) ikincisi, söylenen (المنطوق). Yusuf suresindeki ayette, söylenmeyen واسأل أهل القرية, söylenen ise واسأل القرية'dir. Birincisi ikincisiyle tamamlanır. Birincisi söylenmemiş olmasına rağmen, sözün bağlamı o anlamı vermektedir.

Nahivciler, anlama dayanarak hazfedilen ögeyi takdir ederler. İbn Yaîş (643/1245) hazif konusunda genel bir kaideyi şöyle izah eder: Mübteda ve haberin birlikte kullanımından cümlenin anlamı tamamlanır. Mübteda anlamın kalkış noktası, haber onun vardığı yerdir. Ancak lafzî veya manevî bir karineden dolayı bunlardan birisinin hazfedilmesi anlamı olumsuz etkilemez. Lafız zikredilmeden anlam anlaşıldığı durumlarda, lafzın hazfine izin verilir.¹⁹ İbn Yaîş'in zirkettiği ilke, bütün gramer unsurları için geçerlidir. Onun işaret ettiği şey yukarıda belirttiğimiz, cümlede söylenen ve söylenmeyen terimlerine benzemektedir. Konuşan, eksiltili yapıyla maksadı ifade ettiğine inanıyorsa, eksik bırakılan sözcüğü veya sözcükleri zikretmekte muhayyerdir.²⁰

Eksiltili yapılarda sözcüklerin oynadığı rolü gözden kaçırmamak gerekir. Sözcüklerin birlikte oluşturdukları gramatikal ilişkiler eksiltili yapıyı tespite yardımcı olan lafzî veya manevî karine olarak kabul edilir. Örneğin, زَجَّجَ (kaşlarını) *inceltti* kelimesinin anlamı gözle birlikte kullanılması mümkün olmadığı için زَجَّجَتْ الفتاة عينيها *genç kız gözlerini inceltti* şeklinde söylenmez. Bu anlamdan hareketle, nahivciler şâirin şu beytinde عيون kelimesini الحواجب kelimesine atfedilmesini uygun görmemişlerdir.

إذا ما الغانيات برزن يوما وزجَّجْنَ الحواجب والعيون

Güzel kızlar bir gün dışarı çıktıklarında kaşlarını incelttiler ve gözlerine sürme çektiler.

¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I:212- 213.

¹⁹ İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî* (hz. Emîl Bedî Ya'kûb) (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), I:94.

²⁰ Umûş, Hulûd, *el-Hitâbu'l-Kur'ânî Dirâset fi'l-Alâka beyne'n-Nassi ve's-Siyâk Misle min Sureti'l-Bakara* ('Amman: 'Alemlu'l-Kutubi'l-Hadîs, 2008), 351.

Matuf ile matuf aleyh arasında olması gereken uyum yukarıdaki beyitte yoktur.²¹ İnceltme anlamına gelen زجج fiili ile birlikte gözler ve kaşlar arasında atıf söz konusu olmayınca vâv, maiyyet vâvı olmaktan çıkar. Bundan dolayı nahivciler, العيون kelimesinden önce hazfedilen bir fiilin (كحلن) olduğuna hükmetmişlerdir. Böylece cümlenin takdiri وزججن الحواجب وكحلن العيونا kaşlarını incelttiler ve gözlerini sürme çektiler şeklinde olur.

Şu ayette sözcüklerin delaleti atfın varlığına engel teşkil eder; وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanlarında samimi olanlar, hicret edenleri severler (59. Haşr: 9). تبوؤوا kelimesiyle تبوؤوا kelimesinin birlikte kullanılması mümkün olmadığından dilteler, burada mahzup bir fiilin (أخلصوا أو ألفوا) olduğunu düşündüler. Bazı Türkçe meallerde bu fark gözetilmeden çeviri yapıldığı dikkatler kaçmamaktadır.

Bu bağlamda Chomksy tarafından geliştirilen üretici dönüşümsel dilbilime değinmekte fayda vardır. Üretici dönüşümsel dilbilime göre, her cümlenin bir derin yapısı (deep structure/ البنية العميقة) bir de yüzeysel yapısı (surface structure/ البنية السطحية) vardır. Bu durum metnin çözümünde ortaya çıkar.²² Söz konusu dilbilim anlayışının yaygın kabul görmesiyle beraber, gramer ve sözcük unsurlarını ayrı düşünmek, dil gerçeklerine ve anadil konuşucularının dil yetisine uygun olmadığı kanaati yaygındır.²³ Cümleye, ses ve anlam arasında köprü görevi yükleyen bu değerlendirme, bütün dillerin ortak bir hedefi olduğu, bu maksadı ifade yolunun farklılığı üzerinde durur.²⁴ Bütün dillerin ham maddesi aynı unsurlardan oluşur. Bunlar edat, sözcük ve cümledir. Descartes doğrultusunda, dillerin yalnızca yüzeysel yapıda birbirinden ayrıldığına öne süren Chomsky, dile getirilen düşüncelerin evrenselliğini, bu nedenle de çevirinin olanaklılığını savunur. Chomsky'nin doğal dillerdeki tümeller ve insanoğlundaki doğuştan nitelikli dil yetisine ilişkin düşünceleri dilbilimci ve

²¹ Eşmûnî, Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik (thk. Muhammed Muhyiddin Abulhamid) (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyye, 1955), III:120.

²² İbrahim Subhî el-Fakî, İlmü'l-Lugati'l-'Nassî beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk, Dirâse 'ala's-Suveri'l-Mekkiyye (Kahire, Dâr Kibâ, 2000), 98.

²³ Zekeriyya, Michel, el-Elsüniyyetü't-Tevlidiyye ve't-Tahviliyye 'İnde'l-'Arab ve Kavâ'idü'l-Lugati'l-'Arabiyye (Beyrut: el-Müessesetü'l-Cami'yyetü li'Dirâsâti ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1986), 17.

²⁴ 'Abduttevvâb, Ramazan, el-Medhal ilâ 'İlmi'l-Luga ve Menâhici'l-Bahsi'l-Lugavi (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1997), 187.

ruhbilimcilerin günümüzde uzun uzun tartıştıkları ve yoğun biçimde inceledikleri konulardır.²⁵ Temel cümlede (kernel sentence) yapılan bir takım değişiklikler sonucunda elde edilen cümleler (non-kernel sentence) Chomsky'nin bu teorisinin özeti.

Değiştirim (substitution/ الاستبدال)

Karşıtlığı göstermek amacıyla aynı dizide yer alan öğelerden birinin yerine bir başkasını koyma işlemidir (İmer, 2013: 83). Değiştirme veya değiştirim şeklinde kullanılabilir. Değiştirim, isme dayalı değiştirim, fiile dayalı değiştirim ve cümleye dayalı değiştirim olmak üzere üç şekilde görülür.²⁶ Değiştirim, metinde üretkenliği sağlayan önemli etkenlerden biridir.

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الَّذِينَ تَقَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ رَأَى
 (Bedir'de savaş için العَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ
 birbiriyle karşılaşan) iki grupta, sizin için ibret vardır: onlardan bir grup Allah yolunda savaşanlar, diğeri de inkarcılar idi ki bu Allah yolunda savaşan Müslümanlar bizzat gözleriyle kendilerini onların iki misli görüyorlardı. Allah dilediğini yardımıyla destekler Şüphesiz bunda, hakikat gözü açık olanlar için bir ibret vardır. (3. Ali İmran: 13) ayetinde فِئَةً kelimesi أخرى sözcüğüyle değiştirilmiştir. وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانكِسُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَتْنِي وَثَلَاثَ وَرَبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانكِسُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَتْنِي وَثَلَاثَ وَرَبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا
 Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helal olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikahlayın... (4.Nisâ: 3) ayetinde واحدة sözcüğü ayet bütünlüğüne katkı sağlar.

db | 409

Fiil değişikliği yaparak da metne süreklilik ve bütünlük kazandırılır. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْفُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (60.Mümtehine: 1) ayetinde يفعل fiili اتخذوا fiilinin yerini alır. Metin içinde sonra gelen sözcüğün öncekiyle alakası metinde devamlılık ve bütünlük yönlerine katkı sağlar.

Metinde sürekliliği sağlamanın bir yolu da sözcük tekrarıdır. فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (4) أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (5) رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (6) رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (7) لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ

²⁵ Vardar, Berke, *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi* (İstanbul: Multilingual, 1999), 27.

²⁶ Hattâbî, *Lisâniyyâtu'n-Nas*, 20.

(8) وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ (44. Duhan: 4-8) ayetlerinde altı çizili sözcüklerin tekrar ettiği görülür.

Bağlama Ögeleri (Conjunction / الترابط)

Aralarında anlam ilgisi bulunan farklı cümleleri ya da kavramları birbirine bağlayarak tek bir yargı haline getiren sözcük ya da sözcük gruplarıdır. Bu sözcükler cümleleri birbirine sebep, amaç, destekleme, açıklama, örnekleme, özetleme vb. anlamlarla birbirine bağlar. Kendisinden sonra gelen cümle ile önceki cümle arasında bağdaşıklık ilişkisinin kurulmasını sağlayan bağlama ögeleri; sözcük, cümle veya daha büyük yapıları birbirine bağlayarak metni oluşturan cümleler arasından ilişkiyi sağlamlaştırır.²⁷

Bağlama unsurları konusunda nahiv kitaplarında, sayıları bir elin parmaklarını geçmeyen edatların dışında fazla bir bilgi bulunmaz. Atif edatı olan vâv'ın (و) izafet, fâ'nın (ف) ve sümme (ثُمَّ) ter-tib/sıralama, bel (بَلْ) edatının istidrak ifade etmesi üzerinde durulur. Dilbilimin verileri ışığında konuya bakıldığında, özellikle bağdaşıklık ve tutarlılık açısından sayılan edatların yetersizliği ortadadır. Dil yapıları incelendiğinde, Arapçada cümleler arasındaki bağlantıyı sağlayan başka unsurların varlığı dikkat çeker. Bağlam araçları cümleler arası bağlantının önemli unsuru olduğu dikkate alındığında her dilde yeterli sayıda bu türden yapıların olması doğaldır. Tablo halinde verilen dil yapıları konuyu açıklayıcı bir örnek teşkil edecektir.²⁸

410 | db

Bağlam Unsurları	Anlamı
و- من جديد- أيضا - كذلك- إضافة إلى ذلك- غير أن - حتى	الإضافة
بادئ ذي بدء- ثم - أخيرا - في النهاية- ابتداء - أولا - ثانيا- ... أ، ب، ج.	المقدار
زد على ذلك - من جهة أخرى- مع ذلك - علاوة على ذلك	التعدي
لأن - ذلك أن - أي - بعبارة أخرى - يعنى.	التفسير
مثلا - من بين - خاصة - بصفة خاصة	التمثيل
هكذا - كذلك- أكثر من-أقل من - بدل من - أو (بالأحرى)	المقارنة
غير أن - لكن - في المقابل - على العكس من ذلك - وخلافا لذلك - من جهة أخرى- إلا أن - بيد أن - في حين أن	التقابل ولاستدراك
لذلك - إذن - هكذا - في الواقع	السببية
باختصار - إجمالا - أخيرا	التحصيل
أولا - بعد ذلك- ثم - في الوقت نفسه - فيما بعد - آنذاك	الزمنية

²⁷ Hattâbi, *Lisâniyyâtü'n-Nas*, 23.

²⁸ Miftah, *el-Ettisâk ve'l-İnsicâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 124.

Bağlama ögelerinin birçok işlevi vardır. Bazı bağlama ögeleri bir işlev üstlenirken bazı ögeler birden fazla işlev üstlenebilirler. فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ (12.Yusuf: 31) ayetinde لَمَّا edatı, ayeti sebep ifade eden (سَمِعَتْ) ile sonucu (أَرْسَلَتْ) birbirine bağlamıştır.

Sözcükler ve cümleler arasında bağlama işlevini sağlayan atıf edatları, dil ögeleri arasındaki irtibatın göstergesidir. Arapçada و، أم، الفاء، ثم، أم gibi atıf edatları dışından لام التعليل، لكن، لأن، لام التعليل gibi atıf edatları dışında üstlenen edatlar vardır. Söz konusu edatlar metinde bütünlüğü sağlayan halkalar gibidir. Atıfla matuf arasındaki ilişkinin anlamsal yönü vardır. Atıf edatı anlamını cümledeki yerinden kazanır.²⁹ Her bir atıf harfiyle ilgili Kur'an-ı Kerim'de çok sayıda ayet vardır.

Kelime Bağdaşıklığı (Lexical Cohesion / الاتساق المعجمي)

Metinde bağdaşıklık ilişkisi kurma yollarından biri de kelime bağdaşıklığıdır. Kelime bağdaşıklığı, kelime hazinesinin seçimi ile gerçekleştirildiğini söyler. Kelime bağdaşıklığı üzerinde duran Doğan Aksan şu bilgilere yer verir: “Göstergeler dilde birbirleriyle sıkı ilişkiler içinde ve bu ilişkilerine dayanarak belli kavramların, düşüncelerin aktarılmasını üstlenmektedir. Biz –ister tamlama isterse bir tümce biçiminde – birden çok birimin bir araya gelmesine bağdaştırma adını vermek istiyoruz: *Aasma köprü, çatlak tabak, kavun dilimi, duvarın boyası ya da Havalar ısınıyor, Elektrikçi ütüyü onardı* bağdaştırmalarını buna örnek gösterebiliriz. Alışılmış ve alışılmamış bağdaştırma olarak tanımlanan iki türlü bağdaştırma vardır.

Alışılmış bağdaştırmalar, dilde yaygın olan ve kullanıldığında yadırganmayan kullanımları gösterir: *Genç adam, körpe salatalık, çizgili defter, kırık testi ...* gibi. Bunların yanı sıra *Çocuk dersini çalıştı, Vapur limana haftada iki kez uğrar, Radyocu radyoyu onardı* tümcelerinde yine alışılmış bağdaştırmalar bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunları duyduğumuz zaman, zihnimize çözümlemekte bir güçlük çekmeyiz.

Yukarıdaki tamlama ve tümcelerde yer alan ögelerden birer tanesini değiştirelim. Örneğin *genç kıskançlık, körpe kimya, çizgili*

²⁹ Fakî, 'İlmu'l-Lugati'l-Nassî beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk, Dirâse 'ala's-Suveri'l-Mekkiyye, 249.

umut ya da *Tren dersini çalıştı, Vapur bu limana haftada iki kez sararır, Radyocu domatesi onardı* biçimlerinde kullanalım. Bu tamlama ve tümceler, duyduğumuz ilk anda bizi irkilten, “Acaba yanlış mı anladım” gibi bir düşünceye yönelten bağdaştırmalardır ki, kimi zaman bize komik de gelebilir. İşte bu yadırgama, bağdaştırılan öğelerin anlam açısından birbirleriyle uyuşmamalarından doğar; yeni ve birbirleriyle bağdaştırılamayacak kavramların bir arada kullanılmalarından ileri gelir”.³⁰

Bağdaşıklık ilişkisini, sözcüğün tekrarı, eş ya da yakın anlamlı sözcük kullanma, sözcüğün üst anlamlısını kullanma ve genel anlamlı kelime kullanımı olarak kısımlara ayrılır. Halliday ve Hasan şu örneği verir:³¹

I turned to the ascent of the peak. The ascent / The climb / The task / The thing / It is perfectly easy.

Dağın zirvesine tırmandım. Bu çıkış / tırmanış / görev gerçekten kolaydı.

412 | db

Yukarıdaki örneğin Arapça karşılığı:

تَوَجَّهْتُ لَصُعُودِ الْقِمَّةِ. الصُّعُودِ / التَّسْلُقِ / الْمَهْمَةِ / الشَّيْءِ / هُوَ سَهْلٌ جَدًّا

Kur’an-ı Kerim’de kelime ve cümle tekrarı şeklinde gerçekleşen bağdaşıklığın örnekleri çoktur. Rahman suresi’nde *فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ* ayeti, 31 defa tekrar eder. Bu ayetin yanında surede harf, sözcük tekrarları da vardır.

Kelime bağdaşıklığının bir diğer şekli de eşdizimsel ifadelerdir. Eşdizim terimi İngilizcede *collocation* terimiyle ifade edilirken Arapçada ilgili terimin karşılığın noktasında bir birlik olmamakla beraber daha çok *مصاحبة* ve *تلازم* terimleri kullanılmaktadır. Musahabe kelimesinin, eşlik etmek, birbirini gerektirmek anlamları vardır. Terimsel olarak eşdizim, dilde farklı bağlamlarda sürekli birlikte kullanılan iki veya daha fazla kelimedenden oluşan daimi birlikteliktir. Genellikle isim sıfat (*ثقة عمياء* – blind confidence – aşırı güven), fiil isim (*سيفاً* – draw a sword – kılıç çekti), tamlama (*هجرة العقول* – brain drain – beyin göçü) gibi yapılarda gelir.

³⁰ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 202-203.

³¹ Halliday and Hassan, *Cohesion in English*, 279.

Eşdizimlerde sözcüklerin birlikteliği kadar dizilişleri de önemlidir. Öyle ki sözcüklerin dizilişi bozulduğunda anadil kullanıcısına doğal gelmeyecektir. Türkçede *gece gündüz çalışıyorum* cümlesindeki “gece gündüz”, Arapçada *ليلا ونهارا*, İngilizcede “day and night” şeklinde kullanılmaktadır. Gramer dışında sözcüğü tanımayı ve tanımlamayı sağlayan eşdizim yapıları Arapçada isim+fiil, fiil+fiil, fiil+isim, isim+isim, isim+sıfat, fiil+ilgeç, fiil+zarf, isim+ilgeç+isim, sıfat+zarf, girişik tamlama ve cümle gibi çeşitli dilbilgisel konumlarda kullanılabilir. Günümüzde dil çalışmalarında önemli bir yer tutan eşdizim konusu, Arap dilciler arasında da güncelliğini korumaktadır.

Karine Teorisi

Şimdiye kadar metin bütünlüğü sağlayan, gönderim, eksiltili yapılar, kelime bağdaşıklığı, değiştirim gibi unsurlar üzerinde duruldu. Gramerin metin bütünlüğüne katkısı ise kısaca gramer öğeleri arasında ilişkiden yola çıkarak tahlil edilecektir. Yakın dönemde Arapçada cümle öğeleri arasındaki ilişkiye dayanan karineler teorisini geliştiren Temmam Hassan (2011)'dir³². Karine sözcüğü, ق – ر – ن – kökünden türemiş olup, daha çok iki şey arasındaki irtibat, bağ, ilişki anlamlarına gelir³³. İki şeyi bir birine bağlamak iliştiirmek karine sözcüğünün kök anlamları arasında yer alır.³⁴ İbn Fâris (395/1004), kelimenin kök harflerini zikrederek, bir şeyi diğerine katmak, bir araya getirmek anlamlarına geldiğini söyler.³⁵ Seâ'libî (429/108) de benzer anlamı vurgulayarak, karinenin bir anlamının da iki deveyi birbirine bağlayan bağ olduğunu açıklar.³⁶ Zemahşeri (538/1143), meslek birliği, düşünce yakınlığı anlamında kullanır.³⁷ Kelam ilminde, maksadı işaret eden şey olarak tanımlanır.³⁸ Maksadı gösteren alâmet bazen lafzî, bazen de hâlî'dir.³⁹ Terim anlamı

³² Temmam Hassan, *el-Lugatu'l-'Arabiyye Mebnâhâ ve Ma'nâhâ* adlı eserinde, Arapça dil yapısını i'râb olgusu dışında karinelerle açıklar. *تضافر القرآن* (karineler dayanışması) bağlamında klasik yaklaşımın dışında yeni bir bakış açısı getirdiğini iddia eder.

³³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. İbrahim es-Samarrâî (Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1981), IV: 141.

³⁴ Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tacu'l-Luga ve Sihâhi'l-'Arabiyye*, thk. Şihabuddin Ebû Amr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998), *ق ر ن* mad.

³⁵ İbn Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga* (Beyrut: Dâru'l-Cil, t.y.), V: 76.

³⁶ Sealibi, İsmail, *Fıkhul-Luga ve Esrâru'l-'Arabiyye* (Sayda : el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999), 60.

³⁷ Zemahşerî, Ebu'l-Kasım, *Esâsu'l-Belâga* (Beyrut: Dâru't-Tenviri'l-Arabi, 1984), 405.

³⁸ Cürçânî, Seyyid Şerîf, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 181.

³⁹ Tehanevî, *Keşşâfu Istilahati'l-Funûn* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), III:575.

sözcüklerin cümle içerisinde veya bağlamda aralarında ilişkiyi ifade eder. Sözcüklerin bir araya gelirken aralarında bu bağı sağlayan lafzî veya manevî bir ilişkiden söz edilir. Dilcilerin üzerinde durduğu isnad, eşdizim, geçişlilik ilişkisi gibi durumlardan bahsedilir.

Meşhur dilcilerin eserlerinde gramer konularının yorumunda karine üzerinde durulmuştur. Örneğin İbn Hişam (761/1360), ضرب عيسى موسى örneğinde olduğu gibi her iki sözcüğünde fâil olma olasılığını dikkate alarak meful'un failden sonra gelmesi gerektiğini söylemiştir. Aynı şekilde أرضعت الصغرى الكبرى, أكل الكمثرى موسى, ضربت أكل الكمثرى موسى örneklerinde anlam karinesinden dolayı meful'un failden önce gelmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur.⁴⁰ ترغبون أن تتكوهن (4. Nisa:127) ayetinde harfi cerin hafzedilmesi yine bir karineye bağlıdır.⁴¹ Suyûti (911/1505), قالوا لو شاء ربنا لأنزل ملائكة (41. Fussilet:14) ayetinde hafz edilen kelimenin zikredilmesiyle anlamın siyaktan dolayı قالوا لو شاء ربنا إرسال الرسل لأنزل ملائكة şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁴² كلاً إذا بلغت التراقي. ayetini yorumlarken el-Kisâi (189/805), الروح kelimesi failinin ayetin siyakından hareketle بلغت olarak yorumlar.⁴³ Yukarıda verilen örneklerden anlaşıldığı gibi karine terimi nahiv kültüründe kullanılan bir kavramdır. Dilciler cümle yapısında kelimeler arasındaki bağlantıyı izah ederken bu terimi çokça kullanmışlardır. Kârine mecazla ilişkili bir belagat terimi olmakla beraber, birçok ilim dalında önemli bir yere sahiptir.

Metin bağdaşık tümce dizilişleridir ya da metin, birden çok tümceciğin kendi içinde bir bağıntısı ve ilişkisi ile oluşmuştur. Bu durumda bağıntı, tümcelerin art ada gelmesini ve metin çizgiselliğini belirtir. Her dilin kendine özgü bir sözdizimi ve tümceler arası ya da sözcükler arası düzenleniş biçimi vardır.⁴⁴

Bağlam

Dilbilimin önemle üzerinde durduğu konulardan biri olan bağlam cümlelerin anlamı etkiler. ضرب محمد علياً Muhammed Ali'yi dövdi cümlesi, gramer ait bir konuyu açıklamada kullanıldığında sıradan bir cümledir. Ancak cümleye, olayın gerçekleşmesinde rol alan isim-

⁴⁰ İbn Hişam, *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sada* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, t.y.), 186.

⁴¹ İbn Hişam, *Mugni'l-lebib an Kutubi'l-e'Arîb* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1985), 887.

⁴² Suyûti, Celaluddin, *Hem'u'l-Hevâm'i fî Şerhi'l-Cevâm'i* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), II:13.

⁴³ Suyûti, *Hem'u'l-Hevâm'i fî Şerhi'l-Cevâm'i*, 2: 255.

⁴⁴ Günay, *Metin Bilgisi*, 60.

ler üzerinden bakılırsa daha fazla bilgi elde edilir. Eğer fâil olan *Muhammed* sözcüğü, güçlü bir şahıs, mefûl olan *Ali* sözcüğü küçük bir çocuk olduğu bilirse cümleyi anlamak daha kolay olur. Bir gramer kitabında, metin bütünlüğüne dikkat etmeden cümlenin öğelerini fâillik, mefulluk gibi yönleriyle tahlil etmesi sadece gramatikal bir incelemeden ibarettir. Böyle bir tahlilde bile bazı öğelerin belirlenmesinde bağlama ihtiyaç duyulur. Durum karinesi olarak bilinen, bu karinenin birçok unsuru vardır. Konuşan açısından bakıldığında, erkek- kadın, küçük- büyük, fert – toplum, uyruk, din, dış görünüş gibi unsurlar sayılabilir. Muhatabla ilgili olarak konuşana yakınlığı, dostluğu, düşmanlığı, konuşanı tanıma derecesi, toplumsal, siyasal ve ekonomik konumu sayabileceğimiz unsurlardan bazılarıdır. Sözün konusu, söylendiği zaman ve mekân, sözün söylenme gerekçesi gibi diğer unsurlarda anlam açısından önemli unsurlar arasında yer alır. Sîbeveyhi'nin konuya bakışı, modern dönemdeki dil görüşleriyle örtüşmektedir. O, muhatabın durumundan hareketle cümle yapısında meydana gelen bazı değişmelerden bahseder. Okuyucu, Sîbeveyhi'nin birçok yerde, konuşana, muhataba, sözün söylendiği zaman ve mekâna işaret ettiğini gözlemler. O, sözün çoğrafyası kabul edilen ilişkilere bir bütün olarak bakar.

Sözün doğruluk ölçüsünde bağlam ana etkenlerden biridir. Bağlamdan hareketle aynı söz doğru ve yanlış kabul edilebilir. Dil içi öğeler kadar dil dışı etkenlerde dilde bir değer ölçüsüdür. Psikolojik durum, sosyo-kültürel etkenler, eğitim geçmişi gibi unsurları dil dışı etkenler arasında sayılabilir. Dil içi bağlam, bir ögenin öncesinde veya sonrasında geçen dil unsurlarından hareketle anlamı belirlemeye katkı sağlar. Örneğin *Allah'ın emri* (kıyamet) gelecektir. Onda acele etmesinler (16. Nahl: 1) ayetinde karineden hareketle fiilin zamanı maziden muzariye dönüşür. *أمر الله* ifadesi, kıyamet günü anlamına gelir. Fiil, kıyametin gerçekleşmesine vurgu ve yakın olduğunu belirtmek için mazi kalıpta gelmiştir. Vuku bulması kesin olan şeyler için mazi sigası kullanıldığına işaret eder. *سَابِرًا سَابِرًا* *sabırsızlanma, sana yardım kesinlikle gelecektir* cümlesi böyledir.⁴⁵ Bu tür kullanımların Arap dil geleneğinde ve Kur'an-ı Kerim'de örnekleri çoktur. Bunu gösteren fâilin anlamıdır. Bu ayetteki *أمر الله* ifadesinin anlamı aşağıdaki ayetlerdeki ile aynı değildir:

⁴⁵ Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), IX: 174.

Bugün Allah'ın rahmet ettikleri hariç, onun azabından korunacak hiç kimse yoktur (11. Hud: 43); *Melekler*: “Allah'ın rahmetine mi şaşırıyorsunuz” dediler. (11. Hud: 73); *Allah'ın buyruğuna* dönünceye kadar onlarla savaşın (49. Hucurat: 9); *ve* *oğulları* *Allah'ın emri* mutlaka yerine gelecektir (4. Nisa,47 ve 33. Ahzab: 37); *Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde, Allah'ın dini galip geldi* (9. Tevbe: 48); *İnsanı önünden ve arkasından takip eden melekler vardır. Allah'ın emriyle onu korurlar* (13. Rad: 11); *İşte bu Allah'ın size indirdiği hükmüdür* (65. Talak: 5).

Arapça Kaynaklarda Bağdaşıklık Vurgusu

Bağdaşıklık kavramı, Arapça açısından yeni değildir. Klasik kaynaklarda, konuya dair önemli veriler vardır. İbn Tabâtabâ (322/934) (İyârü's-Şiir), Ebû Hilâl el-Askerî (395/1005) (es-Sinâ'ateyn), İbn Münkız (584/ 1188) (el-Bedi' fi Nakdi's-Şiir), İbnü'l-Esîr (638) (el-Meselü's-Sâir) gibi dilciler ve edebiyatçılar, metnin taşınması gereken şartlara dikkat çekerken bütünlük vurgusu yapmışlardır. Örneğin, isnad kavramı, cümlenin iki temel ögesini birbirine bağlayıp, cümleye bütünlük kazandırır. İsnadın birinin zikri diğerini gerekli kılar. Müsned ve müsned ile bahsini açıklarken Sibeveyhi, “her iki öge birbirinden müstağni olmadığına vurgu yapar.⁴⁶ Cümle sadece müsned ve müsned ile bahsini açıklarken değildir. Cümlede isnad ilişkisinin dışında, bu iki temel ögeyi açıklayan lafzî ve manevî ilişkiler ağı vardır. Beyti oluşturan kelimeler arasındaki irtibat da sebki terimiyle karşılanır. En güzel söz, kendi içinde bütünlüğe sahip olan sözdür. Klasik kaynakların konuya yaklaşımı bağdaşıklık teriminin içeriğiyle örtüşmektedir. Metin bilimciler göre belagat, metin bilimin klasik versiyonudur. Aristo'nun *Poetika'sı* belagatın öncü kaynaklarından biridir.

Sibeveyhi'nin *el-Kitab*'ın girişinde işaret ettiği nokta, bu bağlamda dikkat çeker. Anlam yönüyle cümleyi değerlendirirken istikamet (الاستقامة) ve muhallik (المحال) terimlerini kullanır. Onun bu ifadelerinde, anlambilimi ve grameri buluşturan bir bakış açısı sezilir.⁴⁷ Sibeveyhi, “الاستقامة من الكلام والإحالة” olarak adlandırdığı başlık

⁴⁶ Sibeveyhi, *el-Kitab*, 1: 23

⁴⁷ Michel Zekereya, *el-Elsüniyyetü't-Tevlidiyye ve't-Tahviliyye 'Inde'l-'Arab ve Kavâ'idu'l-Lugati'l-'Arabiyye*, s.11.

altında şu bilgilere yer verir: el-Müstakîmu'l-hasen, el-muhâl, el-müstakîmu'l-kezip, el-müstakîmu'l-kabîh ve el-muhâlu'l-kezip. el-Müstakîmu'l- hasen için, أتيتك أمس 'dün geldim', سأتيتك غدا 'yarın geleceğim'; Sözüün öncesinin sonrasıyla çeliştiği muhallik için, أتيتك غد 'yarın geldim' ve سأتيتك أمس 'dün geleceğim'; el-Müstakim el-kezip için, حملت الجبل 'dağı taşıdım', شربت ماء البحر 'denizin suyunu içtim'; Sözdiziminde sözcüklerin kurlsız dizimi olan el-müstakîm el-kabîh için, قد زيذا رأيت (doğrusu: زيذا رأيت) ve كي زيذا يأتيتك (doğrusu: زيذا يأتيتك) örneklerini verir. el-Muhâlu'l-Kezip için ise سوف أشرب ماء البحر أمس 'dün denizin suyunu içecektim' örneğini verir.⁴⁸ Müstakim terimi, anlam ve gramer yönüyle cümlelerin tam olmasını ifade eder.

Belagat alanındaki eserleri incelendiğinde, bağdaşıklık konusunu olan kısa veya uzun metinlerdeki bütünlüğü sağlayan unsurları ele aldıkları görülür. Özellikle nazm teorisini geliştiren Cürçânî, Kur'an'ın icazını bütünlük anlayışıyla değerlendirir. Kur'an bağlamında, sureler arasındaki bütünlüğün önemini fark eden Suyûtî, konunun önemini şöyle ifade eder: "Bütünlük konusu, tefsir âlimleri tarafından fark edilen çok önemli bir bilgi alanıdır. Konuyu en iyi idrak edenlerden Fahrudin er-Râzî ayetler arasındaki bütünlük ve ilginin Kur'an'ın güzelliklerinden olduğuna işaret eder.⁴⁹ Kur'anı Kerim'de sure bütünlüğünü gösteren hususlardan biri de surelerin başlangıçlarının konuyla uyumlu olmasıdır. İsrâ suresinin teşbih ayetiyle başlaması, Kehf suresini hamd ayetiyle başlaması söz konusu uyumun örnekleri arasında verilebilir. Yine tefsir âlimeleri, Fatiha suresi'nin Kur'an'ın bir özeti olduğuna işaret ederler.

Sonuç

Metin bütünlüğünü sağlayan unsurlar, içerik ve şekil yönüyle metnin tamamlayıcı öğeleridir. Genel dilbilimin bir alt dalı olarak gelişen metin dilbilimin ortaya çıkmasıyla dil araştırmalarının seyirinde büyük bir değişim yaşanır. Bu değişim cümle araştırmalarının ötesinde metin incelemesini kapsar. Metin dilbilimin en önemli konusu olan metin bütünlüğü, metnin bütün bir yapı olarak ortaya çıkmasını sağlayan dil unsurlarına ve dil dışı etkenlere dayanır. Bunlardan gönderim birinci sırada yer alır. Yine dil ekonomisi olarak nitelenen değiştirim unsuru da metinde sürekliliği sağlayan

⁴⁸ Sibeveyhi, *el-Kitab*, I: 25-26.

⁴⁹ Suyûtî, *Mu'teraku'l-Akrân fi 'İcâzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire: Dâru'l-Fikr, 1973), I: 54.

önemli bir etkidir. Sözcüklerin birlikte kullanımının ifade eden kelime bağdaşıklığının metin bütünlüğüne önemli bir etkisi vardır. Tekrar eden sözcükler ise metnin ana düşüncesinin ipuçlarını verir. Arapçada hazf olarak adlandırılan eksilteli cümleler, metin bütünlüğünün bir başka göstergesidir. Okuyucu/ dinleyici, metindeki boşlukları cümleler arasındaki anlam ilişkisine dayanarak tamamlar. Bağdaşıklık unsurları metin kritiğinin ilkelerini ortaya koymasından dil çalışmalarında gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Örneklerle açıklanan bağdaşıklık unsurları, eğitim öğretim sürecinde ana dil ve yabancı dil eğitimine olumlu katkılar sağlayacaktır.

Klasik Arap dil geleneğinde, metin dilbiliminin getirdiği yeniliklere işaret eden bilgiler olmakla beraber bunların dağınık bir şekilde yer aldığı görülür. Özellikle Kur'an ilimleri ve belagat çalışmaları, onların bu konuda öncü olduklarını gösterir. Ayetler arasında irtibatı, sure ve Kur'an bütünlüğünü ele alan çok sayıda çalışma vardır. Kur'an, şiir ve hibabet alanında yapılan çalışmalar konuyla ilgili önemli bilgileri muhteva eder. Belagat çalışmalarına, bu yönden bakıldığında metni anlamaya dönük çabaların bir yansıması olduğu anlaşılır.

Kaynakça

- 'Abbâs 'Ali. el-Evsî, *el-İhâle fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ammân: Dâru'r-Ridvan li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2014.
- Abduttevvâb, Ramazan. *el-Medhal ilâ 'İlmi'l-Luga ve Menâhici'l-Bahsi'l-Lugavî*. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1997.
- Ahmed, el-Matlûb. *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâgiyyi Belâgiyye ve Tatavvurûhâ*. Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâşîrûn, 2008.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Bişrî, Hamdî el-Bustânî, Vese Abdulganî el-Muhtâr. *fi Mefhûmi'n-Nassi ve Meâ'yîr Nassiyeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mecelletü Ebhâsi Külliyyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye, 11/1, 2011, ss.174-196.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tacu'l-Luga ve Sihâhi'lSihâhu'l-'Arabiyye*, th. Şihabuddin Ebû Amr Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.
- Coşkun, E. *İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık*. Ankara: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2005.
- Cürcânî, Abdülkâhîr. *Delâilü'l-İcâz Sözdizimi ve Anlambilim* (Çev. Osman Güman). İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- De Beaugrande. *en-Nass ve'l-Hitâb ve'l-İcrâ* (çev. Temmam Hassan). Kahire: 'Âlemu'l-Kutub, 1998.
- Eşmûnî. *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik* (th. Muhammed Muhyiddin Abulhamid). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyye, 1955.
- Fakî, Subhî İbrahim. *İlmu'l-Lugati'l-'Nassî beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk, Dirâse 'ala's-Suveri'l-Mekkiyye*, Kahire: Dâr Kibâ', 2000.

- Günay, Doğan. *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual, 2003.
- Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn* (th. İbrahim es-Samarrâî). Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1981.
- Halil, İbrahim Mahmud. *fî Lisâniyyât Nahvu'n-Nas*. Amman: Dâru'l-Mesire, 2009.
- Halliday and R. Hassan. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976.
- Hamide, Mustafa. *Nizamu'r-İrtibât ve'r-Rabt fî Terkîbi'l-Cümleti'l-'Arabîyye*. Beyrut: Mek-tebetu Lübnan Nâşîrîn, 1997.
- Hassan, Temmam. *el-Lugatu'l-'Arabîyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, Mağrib: Dârus's-Sekâfe, 1994.
- Hattâbî, Muhammed. *Lisâniyyâtu'n-Nas*. Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfi el-'Arabî, 1991.
- İbn 'Arûs, Miftah. *el-Ettisâk ve'l-İnsicâm fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dimeşk: Dâru'l-'Ârab, 2018.
- İbn Faris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*. Beyrut: Dâru'l-Cil, t.y.
- İbn Hişam, *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sada*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, t.y.
- İbn Hişam, *Mugni'l-lebib an Kutubi'l-e'ArîbE'Arîb*. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1985.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl. *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sadr, t.y.
- İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn. *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî* (hz. Emîl Bedî' Ya'kûb). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İmer, Kamile. *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi üniversitesi Yayınevi, , 2013.
- İsmail Sealibi, *Fıkhu'l-Luga ve Esrârû'l-'Arabîyye*. Sayda: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999.
- Karadeniz, Abdulkerimi, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, "Metin Dilbilimi Temelli Metin Çözümlemesinde Bağdaşıklık Araçlarını Kullanma ve Tutarlı Metin Oluşturma Becerilerine Etkisi" Cilt 11, Nisan 2015, ss.1-17.
- Karataş, Yusuf. "Metin Bağdaşıklığı Açısından Arapçada Gönderim Olgusu", *Usûl*, 9 (2008/1), ss.201-2016.
- Kurtul, Kamil. "Metindilbilimin Çeviri Öğretimine Yansımaları", *Dil Dergisi*, Sayı:163, Ocak-Şubat-Mart, 2014, ss.19-35
- Raşid, Huda Salih. *Te'silu'n-Nazariyyâti'l-Lisâniyyeti'l-Hadîse fî't-Turâsi'l-Lugavî 'inde'l-'Arab*.Rabat: Dâru'l-Eman, 2015.
- Raşid, Salih, *Te'silu'n-Nazariyyâti'l-Lisâniyyeti'l-Hadîse fî't-Turâsi'l-Lugavî 'inde'l-'Arab*. Rabat: Dâru'l-Eman, 2015.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Sibeveyhi, 'Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb* (tah. Abdu's-Selam Muhammed Harun). Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 2004.
- Suyûtî, Celaleddin. *Tenâsuki'd-Dürer fî Tenâsubi's-Süver* (tah. Abdulkadir Ahmed 'Ata). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Hem'u'l-Hevâm'i fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Mu'teraku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed en-Nel-Becâvî). Kahire: Dâru'l-Fikr, 1973.
- Tehanevî, Hâmid. *Keşşâfu Istilahati'l-Funûn*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- Umûş, Hulûd. *el-Hitâbu'l-Kur'ânî Dirâset fî'l-'Alâka beyne'n-Nassi ve's-*. 'Amman: 'Alemlu'l-Kutubi'l-Hadîs, 2008.
- Vardar, Berke. *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi*. İstanbul: Multilingual, 1999.
- Zekeriyya, Michel. *el-Elsüniyyetü't-Tevlîdiyye ve't-Tahvîliyye 'Inde'l-'Arab ve Kavâ'idu'l-Lugati'l-'Arabîyye*. Beyrut: el-Müessesetü'l-Cami'yyetü li'Dirâsâti ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1986.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım. *Esâsu'l-Belâga*. Beyrut: Dâru't-Tenviri'l-Arabi, 1984.
- De Beaugrande, Robert. *en-Nassu ve'l-Hitâbu ve'l-İcra'Robert* (çev. Temmâm Hassân). Kahire: 'Alemlu'l-Kutub, 1988.

